

архіву. Дуже характерною є остання згадка про нього у щоденнику 4 листопада 1893 р.: "Вчора вмерла Каманіна, упокой Боже її душу! Архів стояв замканий" [3, с. 220]. Та й закінчується щоденник записом від 5 березня 1894 р., у якому завершальним акордом звучать думки про майбутню наукову роботу: "Помилуй, Боже, всіх нас! Цілий день думав про дисертацію, кафедру, видавництво – да буде все во славу Твою!" [3, с. 221].

Таким чином, підсумовуючи, можна стверджувати, що джерельна цінність "Щоденника" М. Грушевського полягає передусім у тому, що дозволяє виявити основні життєві пріоритети молодого дослідника, простежити становлення його як науковця, дослідити окремі аспекти формування підходів до пошуку, відбору, опрацю-

вання та використання архівних документів, взаємини з тогочасними архівістами та архівними установами Києва, Варшави, Москви.

1. *Винар Л.* Життя і наукова діяльність М. Грушевського // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1966. – № 1–2 та ін. 2. *Винар Л.* Життя і наукова діяльність М. Грушевського // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1966. – № 1–2 та ін. 3. *Грушевський М.С.* Щоденник (1888–1894). – К., 1997. 4. *Зашкільняк Л.* М.С. Грушевський у Київському університеті (1886–1894 рр.) // *Грушевський М.С.* Щоденник. – К., 1997. 5. *Зашкільняк Л.* Переднє слово // *Грушевський М.С.* Щоденник (1888–1894 рр.). – К., 1997. 6. *Кіржаєв С.* Документальні матеріали М.С. Грушевського у фондах відділу 4 рукописів ЦНБ ім. В.І. Вернадського АН УРСР. Каталог. – К., 1991 та ін.

Надійшла до редколегії 14.02.06

М. Парахіна, канд. іст. наук, Т. Полушкіна, канд. іст. наук

ВПЛИВ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В ХХ СТОЛІТТІ

Висвітлено становлення і розвиток етнонаціональної політики України, проаналізовано соціально-культурні чинники державотворчого процесу в країні. Розглянуто розвиток етнонаціонального процесу у ХХ ст. в історіографічному контексті.

The article deals with the creation and development of ethnonational politics of Ukraine, socio-cultural factors of the state-building process in the country are studied. The development of ethnonational process in the XXth century is examined through the historiography context.

Перегорнувши нову сторінку своєї історії, у ХХІ ст. Україна модернізується, здійснює реформи, самоідентифікуючи себе зі своєю культурою, історичною традицією і ментальністю. Україна стверджується, зміцнює свій міжнародний авторитет й одночасно гостро і болюче переживає проблеми та суперечності зростання, без чого, власне, не може бути цивілізованого суспільства. Одним із фундаментальних завдань розвитку культури є подолання глобалістики як зовнішньої сили по відношенню до регіональних цивілізацій, економік, культур і повернення до людських цінностей, утвердження ідеології і культури дійсно людської, гуманістичної спрямованості.

Сьогодні, коли Україна вибудовує свою самостійну державу й оскільки вона є країною з багатоетнічним складом населення, то на часі пам'ятати, що стрижнем етнополітики незалежної держави має бути оптимальне врахування інтересів усіх етнічних спільнот та окремих представників різних етносів. У цьому контексті розглядається етнополітика як структурний механізм, що включає в себе політику держави щодо: а) української етнічної спільноти, яка формує основу українського етнополітичного організму (ЕПО); б) етнічних меншин, які є складовою українського ЕПО, але в суто етнічному плані являють собою його окремі структурні елементи; в) представників українського етносу, які мешкають за межами українського ЕПО і не є його складовою частиною, але певною мірою зв'язані з ядром однойменного етносу, яке розміщується на території України; г) міграції і у зв'язку з цим до нових етнічних утворень на їхній базі [23].

Історичний досвід показує, що без сильної держави культурний розвиток нації не має достатніх перспектив на досягнення рівня, що відповідає світовим стандартам. Водночас обличчя держави визначається насамперед людьми, їх культурою, специфікою менталітету. Звідси завдання етнополітики – з'ясувати діалектику взаємозв'язку "держави – особистість", простежити форми його соціального вияву. Щодо культурологічних досліджень це завдання полягає в тому, щоб, з одного боку, виявити та проаналізувати соціально-культурні чинники державотворчого процесу в Україні, а, з іншого – простежити стан культурної політики молодій державі, визначити міру її зорієнтованості на особистість кожної людини, виявити закладені в ній можливості ви-

кликати зміни в менталітеті громадян адекватно до завдань нової історичної доби.

У 90-ті рр. ХХ ст. сформувався новий напрям наукових досліджень – етнодержавознавство, який "базується на концепції етнонаціонального фактора і етнонаціональної державної політики, пропонує нові методологічні підходи, принципи і шляхи їх реалізації" [20]. У їх основу були покладені теоретичні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, які відображали високий рівень світової політичної думки в цілому.

Серед літератури, яка висвітлює етнонаціональні чинники, мають місце праці не тільки етнологів, а й правників, політологів, спеціалістів із проблем державного управління, соціологів. Застосування історичного підходу дає можливість здійснити широке висвітлення та глибокий аналіз історіографії з вищезазначеного питання. У працях істориків мають місце унікальні сторінки зародження і розвитку етносів на території України, цікаві традиції українського народу, його боротьбу за самозбереження, перехід до демократичного розвитку суспільства і держави.

Першим виданням в Україні та в колишньому СРСР, у якому розглянуто етнонаціональну сферу під кутом зору нового напрямку наукових досліджень – етнодержавознавства стала "Мала енциклопедія етнодержавознавства" [10], підготовлена Національною Академією наук України та Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького. Понятійно-термінологічний інструментарій, використаний у праці, відображає потребу осмислення державотворчого поступу українства у контексті історичного етнонаціонального розвитку, як складової частини світової та вітчизняної історії. Через висвітлення "старих" та введення "нових" термінів і понять здійснено спробу зв'язати потяг України до громадянського суспільства із чіткою програмою в національному питанні, прогресом у сфері етнонаціональних відносин. Енциклопедія може сприяти реалізації Конституції України у контексті використання незатребуваного потенціалу українського державотворення. Це видання, у якому етнонаціональні процеси розглядаються під кутом зору нового напрямку наукових досліджень етнодержавознавства. За допомогою нових підходів, висунуто програму національного розвитку на шляху формуван-

ня громадянського суспільства, реалізації Конституції України та законодавчих актів із цього питання.

Авторськими колективами п'яти академічних установ Національної академії наук України та деяких вузів на початку 1990-х рр. було видано працю "Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії" [7], у якій спостерігається вся різноплановість підходів, а саме, застосування історіософського, політологічного, етнополітологічного, етнофілософського, лінгвістичного, культурологічного підходів, що дає реальну можливість широко та комплексно розглянути етнонаціональний процес з урахуванням здобутків галузей гуманітарних наук. Йдеться про пошук абсолютно нових оригінальних концептуальних підходів щодо етнонаціональних відносин в Україні на противагу застарілим радянським, а саме про нагальну потребу "вироблення і ефективного здійснення наукового обґрунтування державної політики" у вищезазначених відносинах. Авторський колектив "по новому" аналізував етнонаціональну сферу, державотворчі процеси в минулому і сьогодні, оскільки односторонній підхід не дає змоги пояснити нові етнонаціональні явища в Україні.

Пізніше вийшли наукові дослідження В. Євтуха, Л. Нагорної, М. Вівчарика, С. Падалки, В. Панібудьласка, Ю. Римаренка та ін. [8; 13; 4; 16; 19], де висвітлено такі проблеми, як: етнонаціональний процес, його суть та значення у суспільному житті; трансформація української етнонаціональної ідеї, державницько-національного інтересу; формування української політичної нації та співвідношення національної спільноти і громадянства; зміцнення суверенітету особистості та суспільства.

Одним з важливих напрямів наукових зусиль учених сьогодні стало вивчення міжнародних зв'язків України та міжнародних взаємин усередині країни. Протягом 1975–1990 рр. Інститут історії АН УРСР видавав республіканський міжвідомчий збірник наукових праць "Історичні дослідження". Тематика щорічника надзвичайно широка й охоплює минуле нашої держави у тривалому часовому проміжку – від IX–X ст. до сьогодні.

Так, у третьому випуску [11] містяться статті й повідомлення, у яких досліджуються маловідомі сторінки з історії розвитку відносин України з європейськими державами (О. Головка, М. Держалюк), деякі питання зовнішньополітичної діяльності Української Народної Республіки. Окремі розділи збірника висвітлюють майже зовсім невивчені в українській історіографії проблеми діяльності емігрантських організацій українців.

Підсумком тривалої пошукової роботи в архівосховищах і книгозбірнях України, Італії, Росії став біографічний словник діячів культури італійського походження в Україні, складений доктором історичних наук М. Варварцевим [2]. Це нове за жанром і незвичне поки що для вітчизняної історіографії видання містить систематизовані життєписи понад 500 осіб, які працювали в галузі архітектури, музики, літератури, образотворчого і народного мистецтва, освіти, науки, а також дані про їх творчі зв'язки з українськими інтелектуалами і митцями. На підставі поіменного аналізу складу і творчості італійських учасників цих стосунків, напрямів їх діяльності, характеру взаємовпливів, автор робить висновок, що "розвиток України в руслі загальноєвропейських орієнтацій і тенденцій, був одним із магістральних в її історії".

Нова книга академіка НАН України Г. Вервеса є синтетичним осягненням багатовікової культури другого за величиною слов'янського народу – українського – у системі загальноєвропейських духовних цінностей [3]. У дослідженні зроблено спроби розкрити велич, багатство та самобутність нашої культури, роль і значення культури у становленні державності – найвищого досягнення та втілення національної ідеї народу.

За підтримки Національної академії наук України у 1995 р. Інститут національних відносин і політології видав книгу "Національна культура в сучасній Україні" [15]. У ній висвітлено актуальні проблеми розвитку сучасної української культури. Закономірності і тенденції в культурному житті України розглядаються в контексті процесу державотворення, духовного відродження та формування національної самосвідомості.

Доктор філософських наук, професор, академік УАПН Ю. Римаренко у 1995 р. опублікував книгу "Національний розвій України: проблеми і перспективи", у якій розглядається національний феномен у контексті українського державотворення [18]. Обґрунтовується необхідність поєднання національного інтересу і завдань політичної модернізації України, традицій і ідеї самозбереження українського народу в демократичному процесі. Значна увага у книзі приділяється подоланню різних етностереотипів.

Проблеми правового, політологічного, етнографічного, історичного характеру етнодержавного процесу розвитку розглядаються в рекомендованих Міністерством освіти навчальних та наукових посібниках. У них також розробляються методологічні проблеми "об'єктивної обумовленості", "суб'єктивної обґрунтованості" і "соціальної ефективності державного правління" етнодержавними процесами [22].

Серед літератури, яка висвітлює етнонаціональні чинники, існують також праці за такими напрямками, як: кількісні і якісні зміни в етнічному складі населення, розвиток етносів у соціумах, соціологічні аспекти етнодержавного розвитку, роль у цих процесах української нації і національних меншин.

Наприклад, вивчення етнонаціонального розвитку Закарпаття ведеться місцевими етнологами, етнополітологами, етнодемографами. Упродовж 1990–1998 рр. цій проблематиці присвятив низку наукових і науково-популярних матеріалів М. Тиводар [21]. Більшість із них увійшли до збірника праць ученого, що вийшов друком у 1995 р. та збірників матеріалів наукових конференцій. Дослідник виділив основні особливості процесів на Закарпатті в радянську добу, наголосив, що вся соціально-економічна, міграційна, культурна, релігійна, мовна політика радянських властей була підпорядкована ідеологічним і політичним інтересам великоросійських шовіністів.

Особливу увагу заслуговують три випуски збірників матеріалів, нарисів і документів "Многонаціональний одеський край: образ и реальность" [12], що яскраво висвітлюють кількісні і якісні зміни в етнічному складі населення певного регіону.

У статтях М. Губогло, П. Надолішного, О. Якубовського та ін. [6; 14; 1] проводиться глибокий аналіз устрою національного життя суспільства, етнічних і конфесійних особливостей, соціальних функцій традиційних цінностей тощо. Приділяється більше уваги вивченню законодавчої бази етнодержавних процесів.

У 2002 р. побачило світ наукове видання "Культура. Ідеологія. Особистість. Методолого-світоглядний аналіз" авторами якої є Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко [5]. У книзі аналізуються складні й суперечливі проблеми взаємозв'язку, взаємозумовленості і взаємодії таких суспільних феноменів як культура, ідеологія й особистість. На багатому історичному і сучасному українознавчому матеріалі розглядається місце та роль особистості у процесі соціокультурної творчості. Обґрунтовується необхідність формування державницької ідеології як об'єднувальної, консолідуючої домінанти українського державотворення і розвитку культури.

Праці, присвячені етнополітичній проблемі, громадсько-політичній діяльності етнічних груп з розвитку демократії в українській державі містять у собі інфор-

мацію про діяльність сучасних політичних партій, молодіжних організацій країни.

На політичній арені України функціонує низка молодіжних, жіночих та інших громадських організацій. В оцінці діяльності партій і громадських організацій мають місце: переоцінка ролі своєї партії, досить часто не аргументована та необ'єктивна критика інших партій і рухів. Загалом, ігнорується аналіз політичних інтересів національних меншин, що проживають на території України.

Позитивно оцінюючи зростання уваги науковців до питань етнонаціональної політики як фактора державотворення, слід зазначити, що цільних, комплексних праць з цієї теми створено недостатньо. Сучасний стан національного відродження та українського державотворення потребує активної взаємодії напрямів, як етнонаціонального так і державницького. Це, перш за все, стосується політико-правових, етносоціальних, культурологічних аспектів розбудови української державності.

У зростанні національної свідомості та культурного розвитку в Україні, ствердження її державності і соборності, коли деякі традиції вироблені, а скоріше нав'язані народом за часи радянської влади вже відмирають, а нові ще тільки народжуються, важливу роль відіграє етнонаціональна політика. Її роль у процесі сприяння національно-культурній розбудові України вбачається визначальною, вона здатна давати цілісне уявлення про механізм формування національних цінностей, духовний потенціал народу, шляхи досягнення міжетнічної злагоди, передбачати хід і наслідки етнокультурних та етнонаціональних процесів.

Протягом ХХ ст. відбулося дві спроби відновлення національної державності України. Українська революція 1917–1920 рр., її політичне і національно-культурне відродження дало могутній поштовх вивченню історії не тільки українського народу, але й інших етносів, що проживали на українських етнічних землях. Центральна Рада Української Народної Республіки намагалася заручитися союзом з національними меншинами в боротьбі за зміцнення незалежності УНР. Цей період став переломним у вітчизняній історії. Після тривалої перерви було реалізовано прагнення українського народу до власної держави.

Створення системи органів виконавчої влади Української Народної Республіки є позитивним наслідком українського державотворчого процесу, оскільки це стало важливим кроком на шляху утвердження національної державності. Воно виразно засвідчило прагнення українського народу до власної держави. Внаслідок цього ідея національної державності увійшла у свідомість народних мас, стала головним напрямом українського визвольного руху ХХ ст.

Одним з основних фрагментів післяреволюційного періоду стала політика коренізації, у ході якої переслідувалася мета схилити українців і національні меншини на бік радянської влади, заручитися їх підтримкою для утвердження тоталітарної системи. Сам факт цієї політики розглядався як реальний шанс національних меншин здобути політико-правові гарантії для рівноправного розвитку і задоволення своїх національно-культурних потреб [17].

Створення відповідної законодавчої та нормативної бази стало якісно новим етапом в організації та проведенні роботи серед національних меншин. Утворення Міністерства у справах національностей, організацій та комісій, підтримка численних національно-культурних товариств у структурі уряду значною мірою поглибили її зміст, урізноманітнили форми і методи діяльності.

Період 20-х рр. характеризується розгортанням історичних та етнографічних досліджень в УРСР. У перші роки радянської влади розгорнули свою діяльність наукові установи, засновані в умовах Української революції і відновлення національної державності України.

Аналізуючи численні партійні та радянські документи кінця 20-х початку 30-х рр. можна перекоонатися, що всі вони служили своєрідним ідеологічним обґрунтуванням нового курсу в національній політиці.

Зміцнення тоталітарної системи, формування централізованих структур, стали важливими чинниками відходу від політики коренізації, зводили нанівець досягнені у 20-ті рр. практичні результати.

У першій половині 30-х рр. активізувалися негативні процеси зі згортання роботи серед національних меншин, які супроводжувалися ліквідацією науково-дослідних, культурно-освітніх установ, масовими репресіями серед національної інтелігенції.

З відновленням державної незалежності України об'єктивно виникла потреба виробити принципово нову модель міжнаціональних відносин і правові засади етнополітики. Створена за роки незалежності законодавча база дозволила сформувати таке політико-правове поле, що закладає надійний фундамент для гармонійного поєднання інтересів усіх етнокомпонентів українського суспільства, створення рівних умов для їх активної участі в державотворчих процесах, забезпечення балансу і потреб розвитку як етнічної більшості, так й етнічних меншостей.

Свою етнонаціональну політику сучасна Україна досить-таки послідовно будує на принципах конституційного гарантування рівних прав і можливостей для всіх громадян незалежно від їхньої національності. Українська держава намагається забезпечити поліетнічний характер українського суспільства на основі проголошення рівноправного співіснування людей незалежно від їх раси, мови, релігійних та інших переконань, а також створення умов для вільного розвитку національно-культурного життя як української нації в цілому, так і всіх етнічних спільнот, які проживають на Україні. Дотримання принципів багатокультурності і регіонального підходу забезпечує реалізацію однією з найважливіших функцій етнонаціональної політики – збалансування соціальних відносин суспільства на базі традиційних культурних регуляторів.

Пріоритетного значення набувають питання із духовно-культурної сфери життя національних меншин України. У першу чергу, це питання збереження національної самобутності етносів, їх культур, традицій, обрядів, формування національної та державної загальноукраїнської свідомості, поважного ставлення до цінностей культури – української та національних меншин. Концепція передбачає здійснення державної підтримки національних мов, забезпечення рівноправного розвитку культур та функціонування мов у всіх сферах суспільного життя з урахуванням реальних можливостей.

По-друге, це відродження національної школи з урахуванням традицій, звичаїв, моральних, духовних цінностей кожного етносу, збереження та закріплення цінностей загальноукраїнських, загальнодержавних. Розвиток освіти та культури з погляду збереження та розвитку етнічної самобутності кожного народу, відкритої для здобутків загальноукраїнської та світової культури.

По-третє, до основних принципів національно-культурного відродження меншин віднесено: свобода вибору кожним етносом свого шляху у загально цивілізаційному процесі; захист культури як самоцінності, як важливого прояву суспільного прогресу; здійснення політики культурного плюралізму, задоволення прав та запитів громадян, пов'язаних з їх національною належністю; створення атмосфери та реальних можливостей для духовного взаємозбагачення народів, що виключає культурний ізоляціонізм та національний нігілізм; орієнтація культури не лише на національні, але й вселюдські цінності, гуманістичні норми моралі та поваги до культур інших народів; створення Державної програми